

Академик Кирил МИЉОВСКИ

МОТИВИТЕ НА РЕВОЛУЦИЈАТА 1941—1944 ГОДИНА ВО МАКЕДОНИЈА

I

МОТИВИТЕ ЗА ЕДНО МАСОВНО ВОСТАНИЕ треба да го привлекуваат вниманието на историската наука, а со нив треба да се занимаваат исто така политиколозите, социолозите, економисти итн., бидејќи од мотивите зависи до голема мерка обемот, насоката, резултатите на Револуцијата и нејзина мирнодопска ориентација, ако таа заврши со победа. Народно-ослободителното востание и вооружената борба во Македонија имаа покрај редица заеднички белези со востанијата на другите југословенски народи, и некои свои специфичности. Тие можат да се најдат во мотивите за вооружената борба.

1. Дали тешката економска состојба во која се најде Македонија по фашистичката окупација беше еден од решавачките мотиви за вооруженото востание? Без сомнение, стопанската експлоатација на окупаторската власт беше остра и рафинирана. Најпрво се јавија германските окупатори и со „окупационите марки“ откупија, т.е. ограбија не мал дел од македонскиот имот во стокова форма што се најдуваше во тогашната трговска мрежа. Потоа дојдоа нивните бугарски сојузници и еден од првите акти со којшто го навестија „новиот ред“ беше новиот курс на левот кон динарот. Додека до започнувањето на војната овој однос беше — 1 динар за 2,5 лева, во првите денови на окупацијата беше востановен нов курс: 1 динар за 1 лев. Оваа мирна валутна операција го намали паричниот имот на Вардарска Македонија за два и пол пати. Грабежот не беше еднакво разделен на сите класи и слоеви од народот; сепак малу беа семејствата коишто не беа засегнати од оваа операција. Новиот валутен курс отвори широка можност со малку левови да се испупат големи количества стоки и да се пренесат во „старите предели“. Потоа дојде полисот на преостанатите стоки и утврдување на цените врз понизок ниво од цените што до тогаш беа во важност. Тоа даде основа нови

стокови маси да преминат во Бугарија. Реквизициите беа уште една метода, непозната во мирновременски услови, со која се откупуваа земјоделските производи по багателни цени, а сиромашните селски маси се доведуваа во уште поголема социјална беда. Грабежот на еврејските имоти и нивниот трансфер во Бугарија беше уште една метода којашто малите бугарски фашисти ја научија од своите големи нацистички сојузници. Сите овие методи на експлоатација доведоа до значително осиромашување на македонскиот народ особено на лицата со фиксни доходи (работници, службеници, наместеници), потоа на селаните коишто немаа одвишоци или не успеваа нив да ги скријат од реквизиционите власти, како и на оние занаетчи коишто заради недостиг на сировини се претвораа во крпачи. Сиромашна Македонија за кусо време по доаѓањето на окупаторите стана уште посиромашна. На секој чекор се гледаше беда и скудноста, во секое семејство се правеа големи напори да се сврзе крајот со крајот.

Сепак економската беда не доведе до умирање од глад. Искраната на населението не беше полоша од таа во другите окупирани краишта на Југославија. Системот на купони ја доближи искраната до линијата од која почнува гладот, но не ја премина оваа линија, иако масовната корупција во целиот окупаторски откупно-снабдителен бирократски апарат силно ги влоши условите на снабдувањето. Ако се спореди сиромаштијата на градовите на Југославија под окупацијата со сиромаштијата на тие во Македонија, последнава не беше на најнизок ниво. Од друга страна буржоаска Бугарија имаше релативно поразвиен бирократски апарат од буржоаската Југославија. Бројот на чиновниците Македонци со окупацијата не се намали, туку се зголеми. Чиновничките плати не создаваа некој стандард достоин за човекот, но го осигуруваа минимумот калории. Бидејќи владеачките буржоаски режими од 1918—1941 година ја држеа Македонија во состојба на хронична социјална беда и постојана стопанска дискриминација, разликата во сиромаштијата до 1941 година и таа настаната со фашистичката окупација, не можеше да биде многу голема. Значи, тешката економска состојба на македонскиот народ под фашистичкиот окупатор не можеше да биде решавачки или позначаен мотив за вооруженото востание.

2. Бугарскиот окупатор го пренесе во Македонија диктаторскиот режим што владееше во Бугарија и ги засили и заостри неговите насилнички елементи поради фактот што се најдуваше во непозната земја, со инакви обичаи и со неизвесни реагирања на „поданиците“. Полицајскиот апарат беше далеку поброен, подобро технички опремен од тој на кралска Југославија, со голем опит во борбата против бугарските комунисти. Окупаторската војска тесно соработува со полицијата и таа

всушност не ги бранеше новите граници, туку сакаше да ги зачува окупираните градови и села. Новост претставуваа честите блокади на цели градови и села. Новост претставуваат концентрациони логори за обични граѓани и селани, за разлика од тие во последните години од стара Југославија, коишто беа определени за истакнати комунисти и опозиционери. Имаше стрелања без судење како што се тие на младинците во Ваташа, на истакнати граѓани од Прилеп, на селани од Преспански села итн. итн. Сепак фашистичкиот окупатор не стигна до масовни убиства како тие во Крагуевац и Кралево или како тие во Лика, Банија, Кордун итн.

Не треба да се заборава дека окупаторските власти, полицијата и војската во Македонија имаа задача да се покажат како ослободители, да манифестираат дека доаѓаат како браќа, дека сакаат соработка, да покажат можни предности во споредба со властите во кралска Југославија. Оваа „мисија“ набељжана од самите управувачки врвови во Бугарија, сфатена како „национална“ потреба и повелба, како пат што ќе ги покаже во една зголемена Бугарија сите предности на „супериорниот бугарски дух“ и бугарската раса, и овие предвидувања се проваљуваат зашто не го земаа предвид македонскиот народ како субјект, туку како пасивна маса што чека од надвор измена на својата историска судбина.

Концентрационите логори, блокадите, стрелањата, тенските и масовни пресуди сепак не беа од таков вид и од таков размер да го доведат во прашање физичкиот опстанок на народот. Обратно, секој граѓанин којшто беше готов да го прими мирно новиот господар можеше да смета со извесна релативна сигурност на животот. Значи не беше теророт и физичката егзистенција на народот факторот што доведе до општонародна вооружена борба.

3. Окупаторот не успеа да предизвика во Македонија братоубиствена граѓанска војна, во која еден дел од народот, подигнат на оружана борба, се бори против друг дел од народот, кренат во борба од спротивни политички мотиви, зад коишто се кријат по правило спротивни класни интереси. Окупаторот не успеа да доведе до оружана борба на Македонци против Македонци, иако сите класи на ова општество немаа исти социјални и политички идеали и интереси.

Ако вооружената борба не дојде поради економски мотиви или поради политички, истребувачки терор, ако таа не настана во резултат на внатрешната разделеност на македонскиот народ која созрева до истребувачка граѓанска војна, тогаш треба мотивот за вооруженото востание да се бара на друго место. Движечкиот фактор и причина за востанието беше свеста на едно организирано малцинство, комунистите и лево ориентираните политички активни симпатизери, коишто врз основа

на револуционерното искуство придобиено во претходниот период, беа дошле до сознанието дека за нацијата и класата се пружа вонредна шанса и таа треба да се исползува. Покрај ова свесно и организирано малцинство што знаеше што сака, постоеше и едно мнозинство, македонскиот народ, потиснат и обесправен во претходниот период, којшто живееше со надежот дека еден ден ќе се создадат услови и ќе се најдат дораснати водачи способни да го доведат до слобода. Македонскиот народ знаеше исто што сака и беше готов на жртва за јасни цели, за национална слобода и човечко достоинство. Излегува дека во сложените, но во основата погодните услови, една политички добро организирана сила, македонските комунисти, за да одговори на едно интернационалистичко барање на епохата (борбата против фашизмот), на една класна вокација (изградба на социјалистичко општество) и еден долг кон сопствениот народ (национално ослободување), ја организираа вооружената борба што доведе до општонародно востание. Би претставувало антидијалектички пристап да се оценува кои од овие три моменти доминираше. Во народните маси, обесправени и понижени во националното чувство и човечко достоинство, националното ослободување беше врховната цел што ги содржи сите други елементи. Меѓу комунистите по правило беа дијалектички и нераздвоиво сврзани трите мотиви. Треба да се претпостави дека меѓу двете војни имало и комунисти во чија свест немало место за друго освен за класни мотиви. Во народно-ослободителната војна нивното влијание не се почувствува.

Свесните сили на македонскиот народ на чело со комунистите не биле, значи, натерани со дива економска експлоатација или со неиздржлив политички терор на вооружено востание, туку врз основа на јасна национална визија и социјални идеали влегле во ризикот на револуцијата со задача од неа да излезе една национална слобода и еден нов социјалистички систем. Меѓутоа, масовниот политички терор на фашистичкиот окупатор и експлоатацијата што тешко ги засегаа работните маси, од своја страна создаваа длабоко незадоволство на масите и беа плодна почва за премин од незадоволство кон протест и од протест кон вооружена борба.

Ако свесното пристапување кон вооруженото народно востание беше основниот белег на нашата Револуција, тоа никако не значи дека свеста и волјата на едно малцинство се достатни за да се изврши револуционерна преобразба на едно општество и да се извојува национална слобода по повеќе вековна потиснатост. Свеста, волјата и организираноста се решавачки елементи за револуцијата само ако се создадени другите објективни услови. Во 1941 година таквите услови беа на лице.

Ќе се обидеме со споредбениот метод да извлечеме некои специфичности на Револуцијата во Македонија во контекстот

на вооружената Народно-ослободителната борба на народите на Југославија. Во Македонија класното и националното, заради особената ситуација во која беше доведен македонскиот народ меѓу двете војни, беа меѓусебно органски сврзани уште од првите денови на Револуцијата. Од друга страна заради ред историски искуства на македонскиот народ тој не допушти братоубиствена војна, така што сите сили беа свртени против окупаторот. Овие два моменти не се поставаа на ваков начин во сите делови на Југославија, било заради тоа што нивната ситуација во кралството беше поинаква, било заради поострата класна диференцијација во поразвиените економско-социјални услови.

Ако направиме споредба со политичкото поведење на македонскиот народ пред Илинденското востание, разликите се очигледни и логички. Во деценијата што претходеше на Илинденското востание не беше сигурен ни животот, ни честа, ни имотот на македонското население, беззаконието беше легализирано како практика, македонскиот народ беше како народ ставен некаде близу до линијата од која започнува состојбата „надвор од законот“, физичкото истребување на населението од ова или она населба не беше реткост, политичкиот терор доведуваше до состојба блиска на очај. Другата особеност на предилинденскиот период беше што општите европски услови беа погодни за востание, мешањето на соседните балкански кралства беа секојдневни и постојани, самото политичко раководство на национално-ослободителното движење не беше заштитено од надворешни притисоци, а очајната состојба на народот создаваше психологија на предвремено востание или бараше излез во „помалото зло“. „Помалото зло“ значеше: „турскиот тиран да си оди, та потоа кој сака нека дојде, полошо не може да биде“. Така психологијата на „помалото зло“ ги охрабруваше надворешните пропаганди и заплашуваше да доведе до братоубиствена ситуација.

Во Револуцијата од 1941—1944 година во Вардарска Македонија сите односи се поставуваа на друг начин: светската ситуација ги фаворизираше ослободителните движења што беа насочени против фашизмот*), народите на Југославија беа од онаа страна на фронтот којашто победуваше, политичкото раководство имаше јасна претстава за целите и патштата на борбата, политичкото искуство и зрелост на масите беше на повисоко ниво, оруженото востание не беше резултат на очајание, туку на свеста и волјата со борба да се стигне до национална слобода и социјалистички општествен систем.

*) Фактот што во антифашистичката коалиција една социјалистичка земја (СССР) имаше решавачко значење е од вонредна важност за правото на самоопределување на народите што се бореа против фашистичкиот окупатор, како и за правото тие да си изградат општествен систем без мешање од надвор.

II

Кога се говори за две состојби, за волјата и свеста на едно организирано малцинство, од една страна, и за вековните желби за национална слобода на едно мнозинство, на македонскиот народ, од друга, состојби коишто се движеа не паралелно туку конвергентно, се поставува прашање дали имаше разлика во целите и идеалите на свесното и организирано малцинство и раздвиженото мнозинство. Очигледно имаше разлика, но таа не значеше спротивност, туку диференција меѓу два степени на политичка зрелост. Растежот на политичката зрелост на масите што се вклучуваа во Револуцијата и поблиското револуционерно општење меѓу политичкото раководство и востанатите маси го олесни смалувањето на разликите и им помогна и на едните и на другите да ги разберат заемните стремежи и гледања.

Народот сакаше национална слобода и социјална праведност за обединетиот македонски народ. „Слободна Македонија“, — таа беше синтетскиот израз на народните идеали. Оваа слободна Македонија беше за едни суверена држава, за мнозинството таа беше дел од јужнословенската или балканската федерација, за трети таа беше составен дел од југословенската федерација. Не може да се каже дека југословенската федерација имаше прво место во овие можни теоретски солүции. Две влијанија дејствуваа што ова можност се поставуваше на последно место во народните приоритети. Првото беше историското наследство според кое најпрогресивните сили во национално-ослободителното движење ја замислуваа Македонија како дел од една балканска или јужнословенска федерација. Второто влијание имаше пак историски корени во непосредното минато, во положбата на обесправеност на македонскиот народ во кралството Југославија. Спомените беа живи и пресни, името Југославија не се ползуваше со престиж и популарност, туку обратно, со сомневање и недоверба.

Меѓутоа, како што Револуцијата се ширеше, така и приоритетот се менуваше: југословенската федерација постепено печалеше терен и добиваше престиж. Тој вонредно важен преобразбен процес не беше спонтан и случаен. Македонските комунисти изиграа тука решавачка и историска улога. Со трпение и упорност тие докажуваа дека нова Југославија нема да биде ни монархистичка, ни хегемонистичка, ни буржоаска држава, туку ќе биде заедница на слободни и рамноправни нации обединети во една социјалистичка федерација. Југословенската федерација на рамноправни народи со слободен македонски народ во својот состав не го негира правото и можноста тој да биде обединет, туку претставува негова материјална и политичка претпоставка. Решенијата на Второто заседание на АВНОЈ

имаа вонредно позитивно влијание: тие како државно-политички одлуки го потврдија она што македонските комунисти неуморно го тврдеа и објаснуваа. Што се однесува до комунистите, само еден мал дел од нив ги познаваше во подробност становиштата на КПЈ по националното прашање меѓу двете војни. Интернационалистичкиот дух со кој беше инспирирана работата на Партијата не оставаше место за сомневање. Другиот, поголемиот дел од комунистите, без да ја познаваат еволуцијата на Партијата по националното прашање и внатрешно-партиските борби додека се стигна до навистина револуционерно доследни становишта по ова прашање, верувааше дека тоа е консеквентно марксистичко-ленинистичко становиште. Сите македонски комунисти, и тие поверзирани и тие глобално верзирани, искрено веруваа во тоа што го проповедаа и тоа даваше сила и уверливост на нивните објаснувања. Впрочем, практичниот однос на македонските комунисти кон националните малцинства беше доказ за таа интернационалистичка убеденост. Постепено востанатите маси сфатија, уште пред конечното слободување, дека нова Југославија ќе биде една суштинска спротивност на старата, монархистичка, хегемонистичка Југославија и ќе претставува еден нов државен квалитет, како по рамноправните односи меѓу народите, така и по социјалниот ред што ќе се установи. Мнозинството од македонските комунисти беа изрично убедени дека јасната теорија по националното прашање ќе доведе до идеални решенија така да се каже на вториот ден по конечната победа на социјалистичката револуција. Мал број беа оние комунисти коишто насетуваа или знаеја дека предрасудите од старото општество и влијанието на развлестената буржоазија нема да исчезне ни лесно ни брзо и дека ќе биде должност на комунистите и понатаму, но сега во други услови, да се борат против мрачните шовинистички сили на минатото и да најдуваат најсоодветни решенија за да доминира во односите рамноправноста и соработка во еднаквост, што ќе го засилува свесното единство. Улогата и акцијата на македонските комунисти во подготвувањето, подигањето и раководењето на Револуцијата и во политичкото воспитување на македонските маси можеа да бидат толку успешни и ефикасни затоа што се движеа по патеката на објективните светско-историски процеси. Ентузијазмот и саможртвата на комунистите и другите прогресивни сили не им пречеле да ги оценуваат настаните со еден реализам и далековидност.

III

Зошто можеше да се каже: „овој пат револуцијата неминувано води кон победа“, штом во минатото толку бунтови и востанија донесувале само жртви, пепелишта и длабоки разоча-

рувања? Всушност се здружија повеќе позитивни моменти и сите водеа по една насока: кон победоносна револуција. Од нив треба особено да се истакнат следниве:

Првиот момент е фактот што **целите** на борбата беа јасно одредени и добро познати на политички активниот дел од македонскиот народ. Овие цели се сведуваа на своите три основи: национална слобода, заедништво, социјализам. Овие основни принципи пред војната беа познати само на најактивните делови на општеството, во револуцијата тие стануваа масовно сознание и општествена свест и со самото тоа се претвораа во материјална сила.

Вториот момент беше **средството** со кое може да се стигне до целта. Средството беше вооружената борба на македонскиот народ и неговата готовност да поднесе најтешки жртви. Од своја страна борбата ја создаде материјалната, вооружената сила — народноослободителната војска способна да го истера фашистичкиот окупатор од земјата и да го пресече патот на монархијата, буржоазијата и странската интервенција.

Третиот момент беа **општите услови** во кои започна и се водеше ослободителната борба. Општите услови беа такви што македонскиот народ не беше сам во борбата, туку заедно со него се бореа на разни сектори од фронтот другите југословенски народи, сите тие беа на страната што победуваше, на страната на големата антифашистичка коалиција.

Не треба особено да се истакнува дека за да се обединат овие три позитивни моменти решавачко значење имаше мислата, акцијата, борбеноста, политичкото искуство, патриотизмот и интернационализмот на македонските комунисти. Нивниот револуционерен поглед и интернационалистички дух го отвори патот за вклучувањето на народностите во револуционерниот поход против фашистичкото господство и сите видови потиснувања.